

Cieślak, Tadeusz

Okupacyjne lata "Wiarusa Polskiego"

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 11/3, 393-402

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ CIEŚLAK

OKUPACYJNE LATA „WIARUSA POLSKIEGO”

Założony w Bochum w 1890 r., przeniesiony w 1923 r. do Francji¹, ukazywał się „Wiarus Polski” przez cały okres okupacji hitlerowskiej. Nie przekształcił się w pismo konspiracyjne, lecz korzystał z opieki władz Francji Petaina i pozostawał legalnym czasopismem, lecz oczywiście musiał to przyplacić zmianą oblicza politycznego. Poznanie roczników „Wiarusa” z tych lat ujawnia szczególną formę kolaboracji, odmienną od znanych z praktyki w GG². Szczegółowa analiza treści roczników „Wiarusa” upoważnia do stwierdzenia, że miał on więcej możliwości prezentowania własnych poglądów niż legalne pisma w języku polskim, ukazujące się w okupowanym kraju. Co ważniejsze — redakcja z tych możliwości korzystała. Różnił się „Wiarus” bardzo często treścią informacji o warunkach życia w kraju, mimo iż korzystał z prasy niemieckiej, ale już sam dobór tekstów świadczył nierzadko o krytycznym stanowisku redakcji. Występują tu i podobieństwa do innych pism legalnych z lat okupacji, mianowicie antysemityzm i antykomunizm, jako sztandarowe zasady.

Szczęśliwym trafem zachowane w Bibliotece KC PZPR w Warszawie zbiory „Wiarusa” obejmują również okres wojny przed klęską Francji i jej okupacją. W tym okresie pismo było zdecydowanie antyhitlerowskie. Jednym z przykładów takiej postawy jest relacja³ pisma o martyrologii profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Podano wiadomość o wysłaniu ich do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, gdzie zmarło 17 więźniów. W tym samym numerze znajdujemy notatkę o grabieży

¹ Zob. mój artykuł: *Pismo polskich robotników w Westfalii „Wiarus Polski” 1890—1923*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. XI, z. 2.

² Zob. mój artykuł pt.: *Z historii niemieckiej prasy w języku polskim*, I: „*Goniec Krakowski*” (27 X 1939—18 I 1945), II: *Hitlerowska „Gazeta Żydowska” w Krakowie* (23 VII 1940—30 VIII 1942), „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. VIII, z. 4, s. 569—588.

³ „Wiarus Polski” (dalej: WP) z 10 IV 1940.

dział sztuki w Polsce dokonywanej przez okupanta hitlerowskiego. W innym miejscu pisze się o strasznej kaźni dokonanej przez hitlerowców w Poznaniu⁴. Nie ukrywano nadziei na klęskę hitlerowców i dlatego w piśmie znaleźć możemy taki tytuł: *Gdynia czeka na powrót gospodarzy*. Jeszcze dobitniej uzewnętrznia się antyhitlerowska postawa redakcji w wiadomościach o napadzie na Danię i Norwęgę. Jest on nazywany napadem⁵ niezależnie od tłumaczenia władz niemieckich o prewencyjnych zarządzeniach „ratujących” te kraje przed agresją angielsko-francuską. Wielkimi nagłówkami podkreślano trudności agresora hitlerowskiego, często je wyolbrzymiano i pisano np. o ucieczce hitlerowców z Oslo⁶. Piętnowano zbrodniczą działalność gestapo w takim np. tytule: *Bandycka działalność gestapo — kat Himmler już jest w Kopenhadze*⁷. Kolejny artykuł wstępny nosił tytuł: *Wściekły pies niemiecki*, co było zresztą wykorzystaniem cytatu z przemówienia jednego z polityków⁸. Już w tym okresie możemy doszukać się postaw antyradzieckich pisma, chociażby w relacjach o aresztowaniach komunistów przez władze francuskie⁹.

Dla zilustrowania zewnętrznych zmian wyglądu pisma po klęsce Francji odnotujmy używanie jeszcze w 1940 r. podtytułu „Niezależne Pismo Robotnicze”. W nagłówku umieszczona była ponadto data założenia pisma (1890), nazwisko dyrektora (dr Stanisław Nawrocki) i redaktorów (Władysław Budzyński, Ludmiła Brejska-Nawrocka, Ryszard Uszpolewicz, Leon Rączy). Pismo drukowane było w Lyonie i tam znajdowała się redakcja¹⁰.

Czerwcowa kapitulacja wojsk francuskich w 1940 r. spowodowała ogromne zmiany w samym układzie pisma oraz w jego treści¹¹. Zniknął podtytuł, zniknęło wyliczenie nazwisk redaktorów i tylko pozostało nazwisko Stanisława Nawrockiego. Objętość pisma zmniejszono do 2 stron. Pismo było wydawane w dalszym ciągu w Lyonie, który znalazł się w nie okupowanej przez hitlerowców części Francji, podporządkowanej rządowi marszałka Petaina z siedzibą w Vichy.

Najbardziej interesujące zmiany dotyczyły treści pisma. Nie przy-

⁴ WP z 15 IV 1940.

⁵ WP z 11 IV 1940.

⁶ WP z 12 IV 1940.

⁷ WP z 17 IV 1940.

⁸ WP z 19 IV 1940.

⁹ WP z 21 IV 1940.

¹⁰ Trudno ustalić wysokość nakładu. Z opublikowanych przez J. Skrzypka dokumentów Ministerstwa Spraw Zagranicznych wynika, że w 1935 r. nakład pisma wynosił 16 tys. egz. Zob. *Ze źródeł do dziejów prasy polonijnej*, do druku podał..., „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. VIII, z. 4, s. 596.

¹¹ W zbiorze tym brak numerów za okres: od 18 V do 28 IX 1940 r.

brały one prostej formy zmiany postawy antyhitlerowskiej na prohitlerowską. Pismo zaczęło zamieszczać ciekawe materiały. Należą do nich komunikaty wojenne. Było zaskakujące, iż „Wiarus” zaczął zamieszczać obok streszczeń niemieckich komunikatów również i streszczenia brytyjskich, włoskich, a w czasie wojny z Grecją również komunikaty tamtejszego dowództwa wojskowego¹². Streszczenia te nie były dokonywane w sposób wyraźnie stronnicy i to chyba najbardziej zaskakuje. Wobec pojawienia się w późniejszych latach — w toku agresji na Związek Radziecki — streszczeń radzieckich komunikatów, należy to zanotować jako przykład odrębności sytuacji we Francji nie okupowanej, z czego korzystała również redakcja „Wiarusa Polskiego”. Zainteresowanie redakcji sprawami kraju nigdy nie zostało przerwane na dłuższy okres, choć rocznik 1940 nie zawiera zbyt wielu wiadomości w porównaniu z następnymi. Korzysta się z różnych źródeł, nie tylko niemieckich, choć one przeważają. Na podstawie analizy doboru tych źródeł wyciągnąłbym wniosek, iż pismo chciało skorygować tezy urzędowej propagandy hitlerowskiej i pokazać prawdziwe fakty. Z gadzinowego „Gońca Krakowskiego” zamieszczono np. artykuł pt. *Złe zbiory w kraju*¹³, obszerny artykuł o przesiedlaniu przez SS Polaków z Poznania do Lublina¹⁴, realistyczne omówienie sytuacji gospodarczej kraju¹⁵, ironiczne i krytyczne informacje o życiu teatralnym w kraju i jego organizacji przez okupanta¹⁶. Do tej samej grupy źródeł zaliczyłbym również przekład z pisma „Das Reich” o kolonizacji niemieckiej na Pomorzu Gdańskim i wynikających stąd trudnościach¹⁷ lub z innego pisma niemieckiego narzekającego na siłę propagandy podziemnej w Warszawie¹⁸. Warto odnotować przedruk artykułu szwajcarskiego dziennikarza o Warszawie¹⁹, z którym redakcja polemizowała twierdząc, że Polska międzywojenna aż tak zła nie była; Kraków był miastem polskim, a mieszczanie niemieccy dawno się spolonizowali²⁰. Informując o „okręgu Warty”, w oparciu o źródła niemieckie, dużo miejsca poświęca się sile polskości²¹. Znajdujemy też komunikat o nominacji przywódcy mniejszości niemieckiej w Polsce, senatora Wiesnera, na szefa policji w Bielsku²², o obsadzeniu

¹² WP z 26 XI 1940.

¹³ WP z 2 X 1940.

¹⁴ WP z 10 X 1940.

¹⁵ WP z 12 X 1940 i 21 V 1941.

¹⁶ WP z 21 X 1940.

¹⁷ WP z 13 I 1941.

¹⁸ WP z 14 IV 1941.

¹⁹ WP z 7 X 1940.

²⁰ WP z 14 X i 15 X 1940.

²¹ WP z 4 II 1940.

²² WP z 11 I 1941.

policji w Łodzi przez tzw. volksdeutsche²³, o skazaniu na śmierć za użycie broni palnej dwu Rzeszowian, Zygmunta Świdra i Henryka Skowrona²⁴, czy o zakazie używania nazwy Wawel²⁵. Podobnie ujęte były krótkie komunikaty: wśród niewielu komunikatów dotyczących spraw krajowych możemy jedynie wskazać na notki oskarżające władze hitlerowskie. Sądzymy, że tak odbierał je również ówczesny czytelnik. Jak inaczej mógł odczytać Polak wiadomość o wysiedleniu 2500 Polaków z Bydgoszczy²⁶ lub o 12 wyrokach śmierci na Polaków w Poznaniu?²⁷ Komentarz taki narzuca się przy czytaniu artykułów i wiadomości o współczesnym życiu w kraju i jego problemach, ale dla ścisłości należy zwrócić również uwagę na artykuły i wiadomości dotyczące terenów włączonych do Związku Radzieckiego. Wspomniałem już o antyradzieckiej postawie „Wiarusa” przejawianej w okresie przed klęską Francji. Nie uległa ona zmianie po napadzie Niemiec hitlerowskich na Związek Radziecki. W relacjach dotyczących Wileńszczyzny (temu terenowi poświęcono najwięcej materiałów) rzadko odnajdziemy informację, w której by nie potępiano nowej sytuacji politycznej²⁸. Natomiast z reguły krytykowano radzieckie reformy²⁹, stawiano znak równania między ówczesnymi warunkami a sytuacją z okresu carskiego³⁰. Antyradziecka postawa pisma uzewnętrzniała się też w artykułach problemowych. W ciekawym artykule o stosunkach radziecko-niemieckich przypomniano i podkreślano antagonizmy; zakończono artykuł wskazaniem na realizm Hitlera, który na pewno ma jakąś koncepcję w zakresie stosunków niemiecko-radzieckich³¹. Bardziej zróżumiały i niekłopotliwy dla redakcji mógł być przedruk artykułu z „Das Reich” o armii radzieckiej³².

Antyradziecka postawa pisma łączyła się z antysemityzmem. Trudno ustalić, w jakim stopniu była ona wynikiem polityki antysemitycznej narzuconej przez rząd Vichy, a w jakim — wyrażała poglądy samej redakcji. Nawet w wiadomościach z kraju informuje się np. o zakazie pobytu Żydów w Krakowie³³ i o tendencjach antyżydowskich w GG³⁴. Redakcja nie ujawniała swojej własnej postawy wobec Żydów, zwłaszcza

²³ Tamże.

²⁴ WP z 20 I 1941.

²⁵ WP z 13 I 1941.

²⁶ WP z 2 II 1941.

²⁷ WP z 8 II 1941.

²⁸ Taki jest zestaw wiadomości w „Wiarusie Polskim” z 27 X 1940 pt. *Jak żyją wilnianie*.

²⁹ WP z 4 XI 1940, 4 I 1941, 9 II 1941, 20 I 1941, 22 II 1941.

³⁰ WP z 20 I 1941.

³¹ WP z 8 XII 1940.

³² WP z 13 I 1941.

³³ WP z 13 III 1941.

³⁴ WP z 9 II 1941.

że hitlerowcy i ich pomocnicy zgodnie ze swoimi rasistowskimi przekonaniami traktowali Polaków na równi z Żydami. Świadczy o tym chociażby ogłoszony na łamach „Wiarusa” zakaz przejazdu z jednej strefy Francji do drugiej dotyczący Żydów, Polaków, Czechosłowaków i kolorowych³⁵.

*   *
*   *

Redakcja „Wiarusa” starała się podtrzymać dawne zainteresowania całością emigracji polskiej. Przede wszystkim najwięcej miejsca poświęcała Polonii francuskiej, jej problemom organizacyjnym³⁶, ale nie zapałała o innych skupiskach polskich na obczyźnie. Interesowała ją Polonia będąca zarówno w zasięgu okupacji niemieckiej, jak i zamieszkująca kraje, do których władza hitlerowska nie dotarła. Przy czytaniu roczników „Wiarusa” uderza duża ilość artykułów zawierających wiadomości o Polonii na Węgrzech. Wiele miejsca poświęcono w nich opisom życzliwości społeczeństwa węgierskiego dla Polaków³⁷. Znajdujemy też materiały o życiu Polonii w Jugosławii³⁸, w Stanach Zjednoczonych³⁹, a w nich wiadomości o ówczesnych przywódcach, zwłaszcza o Ignacym Paderewskim⁴⁰. Zamieszczono również informację o wydaniu wielu książek w Londynie⁴¹.

Celem uzyskania pełnego obrazu postawy i zainteresowań redakcji „Wiarusa” warto wspomnieć o artykułach poświęconych przeszłości narodu polskiego. Można ich znaleźć bardzo dużo, a oprócz nich utwory poetyckie, których tematem były jakieś ważne wydarzenia z naszej przeszłości. Na tej podstawie otrzymamy złożony obraz pisma polskiego, działającego legalnie w warunkach okupacji hitlerowskiej. Okazuje się, że we Francji-Vichy występowała jednak łagodniejsza forma nacisku i można było pi-

³⁵ WP z 29 IX 1940.

³⁶ Np.: WP z 19 I 1941, art. wstępny S. Nawrockiego *Nasze położenie*; tegoż artykuł wstępny: *Jak emigracja spieszy z pomocą i zawsze spełnia swój obowiązek*, WP z 21 I 1941; wezwanie o dary dla internowanych, WP z 14 I 1941.

³⁷ Np.: *Po rocznych doświadczeniach Rodacy na Węgrzech dzielnie się trzymają*, WP z 9 I 1941.

³⁸ *Rodacy w Jugosławii*, WP z 22 I 1941.

³⁹ WP z 8 X 1940.

⁴⁰ WP z 1 X 1940 (*Prez. Paderewski opuścił Szwajcarię*, artykuł ze zdjęciem Paderewskiego); WP z 8 X 1940 o rancho Paderewskiego w USA; WP z 7 XI 1940 (obszerny artykuł i zdjęcie z okazji 80-lecia Paderewskiego); WP z 1 II 1941 (artykuł i zdjęcie Paderewskiego z okazji jego imienin); WP z 28 II 1941; WP z 2 VII 1941 (artykuł wstępny o śmierci Paderewskiego); WP z 18 VII 1941 (cały dodatek o Paderewskim, zdjęcia, artykuły, wiadomości); WP z 10—11 VII 1943 i in. (wyjątki z pamiętnika Paderewskiego).

⁴¹ WP z 15 I 1941.

sać o narodowych sprawach znacznie więcej niż oczekiwano. Przynajmniej taką opinię możemy przedstawić w odniesieniu do lat 1939—1941 (a dokładnie do chwili napadu Niemców na Związek Radziecki). „Wiarus” ogłosił wówczas cykl artykułów księcia Michała Poniatowskiego o naszym bohaterze narodowym, marszałku Francji, księciu Józefie Poniatowskim⁴²; zamieszczono też wiele portretów Tadeusza Kościuszki⁴³. Przypominano rozważania Antoniego Chołoniewskiego na temat wyjątkowo wysokiej pozycji naszego narodu⁴⁴. Opublikowano artykuł o kampanii wrześniowej⁴⁵, nie popadając przy tym w „czarnowidztwo” i krańcowość zwątpienia wobec poniesionej klęski. Zamieszczono także przedruki artykułów z prasy niemieckiej na ten sam temat, ale z reguły unikano ocen jednostronnie naświetlających i nie doceniających siły oporu polskiego żołnierza⁴⁶. Nie pominięto rocznicy plebiscytu na Śląsku⁴⁷, co oczywiście przypominało również powstania śląskie. Jeden z artykułów wstępnych poświęcony był Karolowi Miarcce⁴⁸, a w innym miejscu w skrócie podano historię ziemi śląskiej⁴⁹. Zamieszczano artykuły wstępne o Mickiewiczu⁵⁰, Kazimierzu Wielkim⁵¹, Norwidzie⁵², Stanisławie Moniuszce⁵³, Janie Kochanowskim⁵⁴, Ignacym Domeyce⁵⁵. Drukowano powieści i nowele Henryka Sienkiewicza⁵⁶, Elizy Orzeszkowej⁵⁷, Bolesława Prusa⁵⁸, wiersze Kazimierza Tetmajera⁵⁹, Jana Kasprowicza⁶⁰, Kornela Ujejskiego⁶¹, Adama Asnyka⁶².

⁴² Po II wojnie brał aktywny udział w życiu politycznym Francji, zwłaszcza w ruchu gaullistowskim.

⁴³ M. in.: WP z 10 X 1940.

⁴⁴ M. in.: artykuł pt. *Wyprzedzanie Europy*, WP z 17 X 1940 i nast. numery.

⁴⁵ Zob. artykuł wstępny Stefana Kuryłło, WP z 26 II 1941.

⁴⁶ Np. WP z 18 X 1940 (opis września 1939 r. w Warszawie), WP z 28 X 1940 (opis walki w dn. 1 września 1939 r. pod Chojnicami).

⁴⁷ WP z 11 IV 1941.

⁴⁸ WP z 9 V 1941.

⁴⁹ WP z 20 II 1941.

⁵⁰ *Nie zniżajmy lotu. W rocznicę śmierci A. Mickiewicza*, WP z 26 XI 1940.

⁵¹ WP z 30 III 1941.

⁵² WP z 26 V 1941.

⁵³ WP z 6 VI 1941.

⁵⁴ WP z 8 VI 1941.

⁵⁵ WP z 11 VI 1941 i 22 VIII 1941.

⁵⁶ Np. *Legandy żeglarskie*, WP z 1—2 I 1941.

⁵⁷ Lipiec 1941 r., następne nowele o 1863 r. (np. *Oficer*), WP z 3 VII 1941.

⁵⁸ Fragment *Anielki* oraz artykuł T. Twardowskiego *Bolesław Prus*, WP z 1—2 I 1941; d.c. *Anielki*, 5—6 I 1941.

⁵⁹ WP z 20 II 1941.

⁶⁰ Z „*Księgi ubogich*”, WP z 1—2 I 1941.

⁶¹ *Kraków*, WP z 1—2 I 1941.

⁶² *Nad głębiami*, WP z 5—6 I 1941.

Przytoczone przykłady publikacji poświęconych sprawom narodowym świadczą o tym, iż redakcja czasopisma korzystała w tym okresie z większej swobody. Dodajmy — swobody „opłacanej” w ten sposób, iż na łamach pisma głoszone pochwały pod adresem polityki Petaina. Dla „Wiarusa”, mającego opinię pisma zachowawczego⁶³, pochwała polityki Petaina nie stanowiła ciężkiej próby historycznej. Redakcja ogłaszała nie tylko wszystkie zarządzenia, bo to przypisać można było wyłącznie przymusowi, ale również często artykuły pochwalne⁶⁴. Omawiano w nich historyczne znaczenie decyzji kapitulacyjnych Petaina, zapowiedziane reformy i ich zasady, które w całości odpowiadały poglądom redakcji.

Data napadu Niemiec na Związek Radziecki znajduje swoje odbicie w sytuacji prasy również i na terenach zarządzanych przez uzależniony od władz hitlerowskich rząd Vichy. Stopniowo zaostrzano nadzór nad Francją-Vichy, a w końcu obszar ten zajęła armia hitlerowska. Nasilenie nadzoru i przekształcenie go w jawny terror następowało etapami, które odczytać możemy z roczników „Wiarusa”. Przede wszystkim zwiększa się ilość notatek o konkretnych przykładach odstraszania od wystąpień antyhitlerowskich za pomocą drakońskich wyroków, np. podano wiadomość o rozstrzelaniu w Jugosławii 200 komunistów w odwet za zabicie jednego żołnierza niemieckiego⁶⁵ albo o skazaniu dwóch Żydów we Włocławku na śmierć za słuchanie radia angielskiego⁶⁶. W kronice wiadomości z miast francuskich coraz więcej miejsca zajmowały opisy walki z „bandytyzmem”, ale czytelnik miał uzasadnione wątpliwości co do słuszności użycia tego określenia we wszystkich opisywanych wypadkach. Okres kulminacyjny terroru przypadł na rok 1944 i wtedy na łamach „Wiarusa” podawano najwięcej wiadomości o „bandytyzmie”, sądach polowych itp.⁶⁷ Wśród nich była notatka o wykonaniu 23 wyroków śmierci w Paryżu (w tym 7 wyroków na obywatelach polskich)⁶⁸. Jeszcze częściej i silniej niż dotychczas podkreślała redakcja swoją antyradzieckość i antysemityzm. Spotyka się więc informacje z prasy niemieckiej o Żydach w GG, rzekomo przyzwyczajanych przymusem do porządku i czystości⁶⁹. Zamieszczono nawet makabryczny w swej wymowie artykuł „o Lublinie bez Żydów”, których przeniesiono do pobliskiego osiedla, nazywającego się Majdan Tatarski⁷⁰. Opisywano antyżydowskie zarządzenia wydawane we

⁶³ Zob. dokument MSZ z 1933 r., ogłoszony przez J. Skrzywickiego (*op. cit.*, s. 596).

⁶⁴ Np. WP z 1—2 I 1941; WP 19 I 1941 (artykuł wstępny S. Nawrockiego *Nasze położenie*), WP 19 III 1941 (artykuł wstępny i zdjęcie Petaina).

⁶⁵ WP z 27 X 1941.

⁶⁶ WP z 11 II 1942.

⁶⁷ Np. WP z 22—23 I 1944.

⁶⁸ WP z 23 II 1944.

⁶⁹ WP z 27—28 XII 1941; 6 VII 1942; 30 III 1943.

⁷⁰ WP z 29 IV 1942.

Francji⁷¹. Przedrukowywano z prasy niemieckiej artykuły o „porządku” wprowadzanym na okupowanych ziemiach radzieckich, o rzekomym popieraniu kultury przez hitlerowców, o konieczności zwalczania komunizmu⁷². Zgodnie z tezą propagandy hitlerowskiej podjęto sprawę Katynia⁷³.

Oprócz tych tematów wiele miejsca zajmowały sprawy tradycji narodowych. Artykuły wstępne poświęcano m. in. zagadnieniu: *Jak mówić i pisać po polsku*⁷⁴. Przypominano wybitnych Polaków, choć już bez dowódców wojskowych⁷⁵. Nadal drukowane były powieści Henryka Sienkiewicza⁷⁶, wiersze Adama Mickiewicza⁷⁷, Leopolda Staffa⁷⁸, Kazimierza Tetmajera⁷⁹, Miriama⁸⁰, Stanisława Wyspiańskiego⁸¹. Pojawiły się nowele Norwida⁸², powieści Orkana⁸³, Makuszyńskiego⁸⁴. Publikowano, co prawda rzadko, artykuły zajmujące się dorobkiem wybitnych Polaków lub ważnymi wydarzeniami w naszej historii⁸⁵. Zwiększyła się ilość artykułów i wiadomości o kraju, które były przedrukami z prasy niemieckiej⁸⁶. Redakcja „Wiarusa” miała tu mniej możliwości wyrażania własnych po-

⁷¹ Np. WP z 8 I 1943; 16—17 I 1943 (o ochronie rasy we Francji).

⁷² Np.: WP z 2—3 V 1942 (*Zadania Ukrainy* — z wieloma cytataми z Ericha Kocha), WP z 13 I 1943 (*Dostawy ukraińskie dla Rzeszy* — sprawozdanie Kocha), WP z 20—21 II 1943 (pochwała rządów hitlerowskich na ziemi białostockiej), WP z 25 II 1943 (*Europa wobec niebezpieczeństwa bolszewizmu*), WP z 26 III 1943 (*Wszystko dla wojny — nic dla narodu* oraz *Gdy komunizm postępuje — cywilizacja się cofa*), WP z 25 III 1943 (artykuł: *Dyktatura proletariatu stała się dyktaturą nad proletariatem*), WP z 30 III 1943 (*Otwarcie wystawy antybolszewickiej*), WP z 11 VI 1943 (*Legion antybolszewicki w Galicji*), WP z 19 VII 1943 (*Życie w Kijowie*), WP z 11 VIII 1943 (*Wzrost produkcji cukru na Ukrainie*).

⁷³ Np. WP z 19 IV 1943, 21 IV 1943 i nast.

⁷⁴ WP z 23 VII 1941.

⁷⁵ WP z 1 VIII 1941 (artykuł wstępny o Antonim Dobrowolskim), WP z 3 VIII 1941 (artykuł wstępny Manfreda Kriedla o Waławie Berencie), WP z 30—31 I 1943 (o wielkich odkrywcach Polakach).

⁷⁶ WP z 9 XII 1942, początek druku *Quo Vadis?*

⁷⁷ *Pani Twardowska*, WP z 6 I 1943, *Pan Tadeusz*, od 13 IX 1943.

⁷⁸ WP z 8—9 V 1943.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ WP z 12—13 VI 1943 (*Veni Creator*).

⁸² Tamże, nowela *Stygmat*.

⁸³ *Komornicy*, od nru z 26 VII 1943.

⁸⁴ *Szatan z 7-mej klasy*, od numeru z 25 V 1944.

⁸⁵ Np. WP z 30 III 1943 (*Biskup Ignacy Krasicki*), WP z 9 IV 1943 (M. Palamarczyk, *Historia Polski w obrazach Matejki*), WP z 25 V 1943 (S. Dobrycz, *Stanowisko kobiety w Polsce przed Piastami i za Piastów*), WP z 5 X 1943 (M. Skrzypek, *50-lecie pracy naukowej prof. S. Grabskiego*).

⁸⁶ WP z 23 X 1941 (*Gospođarka żywnościowa w GG* — pochwała wprowadzenia porządku przez hitlerowców), WP z 8—9 XI 1941 (GG — jako przedpole Rzeszy), WP z 26 XI 1941 (z „*Krakauer Zeitung*” o ustroju GG), WP z 2 I 1942 (z „*Krakauer Zeitung*” o życiu Przemysła), WP z 28—29 III 1942 (z „*Krakauer Zeitung*”

gładów, choć i takie przypadki możemy odnotować⁸⁷. Nie porzucono zainteresowań ośrodkami polskimi w różnych krajach⁸⁸. Było w dalszym ciągu nieco materiałów zaskakujących, choć ich ilość w miarę nasilania się terronu ulegała stałemu zmniejszeniu, jak chociażby podawanie frontowych komunikatów radzieckich lub nawet wiadomości z „Czerwonej Gwiazdy” o zamachach na pociągi niemieckie⁸⁹.

Naciskowi niemieckiemu można przypisać zamieszczanie nieprzychylnych informacji o różnych poczynaniach emigracyjnego rządu polskiego⁹⁰, ale czym tłumaczyć zamieszczenie wiadomości o zgonie Stanisława Piaseckiego i Stanisława Dubois?⁹¹ A skąd artykuł o wystawie polsko-norweskiej w Sztokholmie?⁹²

Warto tutaj także ukazać zainteresowania historyczne redakcji „Wiariusy”. Opublikowano całą serię artykułów poświęconych dawnym czasopismom warszawskim i ich najslawniejszym redaktorom⁹³. A następnie

o Polskim Komitecie Pomocy), WP z 17 IV 1942 (o dostarczeniu przez GG do Rzeszy 665 tys. robotników), WP z 7 V 1942 (z „Krakauer Zeitung” — o dzierżawie ziemi w GG i pracy kulturalnej w Galicji), WP z 27 V 1942 (artykuł o dziennikarzach francuskich zwiedzających Górny Śląsk), WP z 7 I 1943 (o szkoleniu kelnerów w Krakowie, rolnictwie na Lubelszczyźnie — wszystko pod kątem wprowadzenia przez hitlerowców porządku), WP z 1 II 1943 (o obowiązkach rolników w GG, przydziale tkanin dla robotników w Lublinie itp.), WP z 5 II 1943 (organizacja sądownictwa w GG i inne), WP z 20—21 II 1943 (pochwała rządów hitlerowskich na ziemi białostockiej), WP z 7 IV 1943 (odbudowa Gdańska), WP z 21 V 1943 (o bibliotekach w GG), WP z 13 I 1944 (o płacach robotniczych w Warszawie), WP z 12—13 VIII 1944 (o miastach nad Wisłą).

⁸⁷ Taki charakter można przypisać przedrukowi artykułu z prasy niemieckiej o „Volksliste” (WP z 25 V 1942) z racji wysuniętych w nim zastrzeżeń wobec zgłaszających się bez żadnego uzasadnienia. Może przypadkowo w cudzysłów ujęto nazwę „przyjaciele” przy wiadomości o założeniu w Berlinie przez dra Hansa Franka towarzystwa przyjaciół GG (WP z 3 IX 1942). Może też wykaz z prasy niemieckiej miejscowości na Pomorzu Gdańskim, którym nadano nowe nazwy niemieckie (WP z 1 X 1942). Może artykuł wstępny pt. *Reprezentacyjno-narciarska rodzina — o Marusarzach słów kilka* (WP 8—9 I 1944).

⁸⁸ Np.: WP z 29 IV 1942 (o Fundacji Kościuszkowskiej w USA), WP z 15 I 1943 (o dwóch pismach polskich w Teheranie), WP z 16 III 1943 (o naszej muzyce w Szwecji), WP z 26 III 1943 i 29 VI 1943 (o Polakach na Węgrzech), WP z 28 V 1943 (o Polakach w Argentynie), WP z 28—29 VIII 1943 (o Polakach w Afryce).

⁸⁹ WP z 11 II 1942.

⁹⁰ Np.: WP z 10—11 VII 1943 (o śmierci gen. Sikorskiego), WP z 24 I 1944 (o konflikcie rządu emigracyjnego ze Związkiem Radzieckim), WP z 3 III 1944 (o proteście rządu emigracyjnego przeciw potwarzom Komitetu Polskiego w Moskwie), WP z 4 I 1944 (o wyjeździe Mikołajczyka do USA).

⁹¹ WP z 5 II 1943. Ani słowa o przyczynach śmierci. Tu błędna wiadomość o śmierci G. Morcinka.

⁹² WP z 21 I 1943.

⁹³ Np.: WP z 19 II 1942 (o redaktorach: Kuczu, Czapelskim, Fryzem), WP z 24 II 1942 (o reportażu w „Kurierze Warszawskim”), WP z 18 III 1943 (T. Dobrycz, *Miejsce urodzin „Młodej Prasy Warszawskiej”*).

jeszcze dłuższy cykl artykułów zajmujących się historią i znaczeniem teatru polskiego⁹⁴. „Wiarus” próbował odegrać pewną rolę w kształceniu dziennikarzy. Na jego łamach ogłaszano kolejne zadania dla uczestników korespondencyjnego kursu dziennikarskiego⁹⁵, ale nie podano dokładnych informacji o liczbie uczestników, zwłaszcza tych, którzy wytrwali do końca kursu.

Pismo podpisywane było tylko przez dyrektora Stanisława Nawrockiego. Inni, znani nam z wcześniejszych numerów, redaktorzy (np. Ludmiła Brejska-Nawrocka) pojawiają się na łamach „Wiarusa”, co prawda bardzo rzadko jako autorzy artykułów⁹⁶. Przy wielu artykułach podaje się nazwiska autorów, ale nie wiadomo, czy za ich zgodą⁹⁷. Wiele nazwisk występowało bardzo często, zapewne osoby te były stałymi współpracownikami pisma. Do nich należał Tadeusz Twardowski, czasami podpisujący się jako Ogończyk, a niekiedy jako Ogończyk-Twardowski. Pisał poematy⁹⁸, eseje⁹⁹ i artykuły historyczne¹⁰⁰.

W miarę zwiększania się trudności wojennych zmniejszała się objętość pisma. Od grudnia 1943 r. o połowę obcięto objętość jednokartkowego numeru, zachowując rozbudowany dział informacji, w którym coraz więcej było notatek o wyrokach. Ostatni znany mi numer nosił datę 12—13 sierpnia 1944 r. Zawierał artykuł pt. *Miasta nad Wisłą* i opowiadanie Aleksandra Sienkiewicza. Nic w nim nie wskazuje na bliską klęskę Niemiec.

* * *

Poznanie roczników „Wiarusa Polskiego” z lat wojny rzuca pewne światło na odrębność władzy hitlerowskiej nad Francją-Vichy. Ilustrują one pewne odmienności terroru hitlerowskiego, ale wymagają oczywiście uzupełnienia danymi z życia gospodarczego, wspomnieniami osób walczących z okupantem, obrazem legalnej prasy francuskiej z tego terytorium. Wojenne roczniki „Wiarusa” stanowią ciekawe źródło do poznania rządów okupanta hitlerowskiego, choć zawsze wymagają one wielostronnej konfrontacji.

⁹⁴ WP z 20—21 VI 1942 (z dziejów teatru na wychodźstwie), WP z 16—17 1943 (o teatrach warszawskich), WP z 1—2 I 1944 (*Teatr i jego znaczenie*).

⁹⁵ M. in. WP: z 19 II 1942, 24 II 1942, i inne.

⁹⁶ Np. Brejska - Nawrocka w n-rach z 2—3 XI 1943, 19 V 1944 i innych.

⁹⁷ M. in.: I. Piotrowska (o młodej plastyce), WP z 13—14 II 1943; K. Pruszyński, *Trębacz z Samarkandy*, WP z 3—4 VI 1943; M. Wańkiewicz, *Listy perskie ... nie Monteskiusza*, WP z 11 II 1944, i nast.

⁹⁸ Np. pt. *Nie patrz...*, WP z 18 III 1943.

⁹⁹ Np. *Naturalizm w powieści polskiej*, WP z 9 III 1943.

¹⁰⁰ Np. *Plon literacki po 1831 r.*, WP z 20 I 1943, i nast.